

Elindult a Magyar Nemzeti Helynévtár Program*

1. 2022. január 1-jén útjára indult a Magyar Nemzeti Helynévtár Program, amely a Magyar Tudományos Akadémia nemzeti programjainak részeként a Tudomány a Magyar Nyelvért Program keretében valósul meg. A program alapvető célja az, hogy összegyűjtse, dokumentálja és publikussá tegye a magyar nyelvterületen ma és a történeti korokban használatos helynévállományt. A helynevek egy nemzet, egy nép és ennek részeként egy-egy kisebb közösség történeti emlékezetének fontos darabjai, és ebből adódóan a történeti célú tudományos vizsgálatoknak is kiemelt jelentőségű forrásai. Tudományos hasznosításuk – sajátos nyelvi szerepükből fakadóan – multi- és interdiszciplináris megközelítést igényel, amit összegyűjtésük és dokumentálásuk során is figyelembe kell venni.¹

Ez a legalább egy évtized időtartamra tervezett program – ha fő célját tekintjük – hosszú, évszázados előtörténetre megy vissza, amelyről itt azonban nem kívánok szólni, csupán a közvetlen előzményekre térek ki röviden.² Ennek egyik ága az a folyamat, amely a helynévi adatok digitális feldolgozásának lehetőségeit igyekezett megteremteni: a Debreceni Egyetem oktatói a történeti és a 20. század második felében publikált helynevek révén, BARTH M. JÁNOS (ELTE) pedig SZABÓ T. ATTILA Erdélyi Helynévtörténeti Adattára (EHA.) alapján.³ Az előkészítő munka másik vonulata a 21. század fordulójára sajnálatosan kifuladt helynévgyűjtő munka ismételt fellendítését célozta. Ennek eredményeként készült el a Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helyneveit bemutató Hajdú-Bihar megyei kötet (HBmHn. I.), amely a helynévtárak új nemzedékét képviseli.

Fontos megemlíteni azt is, hogy a 21. század első évtizedeiben a magyar névkutatók szakmai közössége létszámában is jelentősen gyarapodott, és a magyar onomasztika komoly tekintélyt szerzett mind a hazai, mind pedig a nemzetközi tudományosság körében.⁴

* Az írás a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében készült.

¹ A program tervéről, célkitűzéséről és megvalósításának főbb kérdéseiről a Helynévtörténeti Tanulmányok hasábjain olvasható részletesebb leírás (HOFFMANN 2021a).

² Az előzményeket az Akadémia erre irányuló tevékenységére összpontosítva a közelmúltban tekintettem át (HOFFMANN 2022), a 20. század ilyen irányú törekvéseit pedig korábban részleteztem (HOFFMANN 2003: 57–89).

³ Erről a kísérleti jellegű munkáról a Névtani Értesítő hasábjain is beszámoltunk (HOFFMANN–TÓTH 2015), a megoldás egyes részleteit érintő vitát is generálva (MIKESY 2017, HOFFMANN–TÓTH 2017). Az EHA. adatbázisról részletesebben I. BARTH M. (2011).

⁴ Ezt a helyzetet a közelmúltban részletesebben is áttekintettem (HOFFMANN 2021b), de I. még ehhez: HEGEDŰS (2015), TÓTH (2015).

A helynévkutató szakemberek egy új, széles körű, tudományosan megalapozott helynévgyűjtő program indítására vonatkozó igényüket nyilatkozat formájában már 2015-ben kifejezték.

A Magyar Nemzeti Helynévtár Program előrehaladásáról örömmel számolok be a Névtani Értesítő hasábjain a továbbiakban is; ezt a program vezetőjeként nemcsak fontosnak, hanem a projektum jelentősége és a benne részt vevő kutatók nagy száma miatt kötelességemnek is tartom. Az alábbiakban a 2022. év történéseit, eredményeit mutatom be.

2. A Magyar Nemzeti Helynévtár Program első évében a legfontosabb feladatnak a kutatási program kereteinek megteremtését, a kutatói bázis kialakítását és a kutatómunka szakmai alapjainak létrehozását tekintettük. Mivel a program igen kiterjedt térséget fog át, a munkába bevonható intézmények körét ennek megfelelően kellett meghatározni. A kutatás alappilléreinek a Kárpát-medence magyar nyelvészeti képzést folytató egyetemi tanszékeit tekintettük, ahol a helynévkutatással foglalkozó szakemberek nagy része is dolgozik, de ezen kívül más tudományos intézmények, kutatócsoportok is bekapcsolódtak a munkába. Az egyes intézményekben koordinátorok hangolják össze a tevékenységet: megszervezik az ott folyó szakmai képzést, segítik az egyéni kutatómunkát, biztosítják az elkészült anyagok megfelelő színvonalát és egységes kivitelezését.

Indulásakor a programhoz az alábbi intézmények csatlakoztak, a felkért koordinátorok szakmai irányításával: Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Csomortáni Magdolna), Comenius Egyetem (Nádor Orsolya), Debreceni Egyetem és MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport (E. Nagy Katalin), Debreceni Református Hittudományi Egyetem (Kenyhercz Róbert), Eötvös Loránd Tudományegyetem Savaria Egyetemi Központ (Tóth Péter) és Bölcsészettudományi Kar (Bárth M. János), Erdélyi Múzeum-Egyesület (Tamásné Szabó Csilla), Eszterházy Károly Katolikus Egyetem (Takács Judit), II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Karmacsai Zoltán), Károli Gáspár Református Egyetem (Bölcskei Andrea), Maribori Egyetem (Gaál Péter), Miskolci Egyetem (Kecskés Judit), Nyíregyházi Egyetem (Sebestyén Zsolt), Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem (Bauko János), Pannon Egyetem (Pelczéder Katalin), Partiumi Keresztény Egyetem (itt a Magyar Nyelvtudományi Tanszék mellett a Területi Kutatások Intézete is; Szilágyi-Varga Zsuzsa), Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Hegedüs Attila), Pécsi Tudományegyetem (itt a Magyar Nyelvtudományi Tanszék mellett a Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék is; Nagy Zoltán), Selye János Egyetem (Török Tamás), Szegedi Tudományegyetem (Sinkovics Balázs), Újvidéki Egyetem (Oszkó Beatrix).

A határon túli térségekben a környező országok eltérő körülményeiből adódóan térségi koordinátorok hangolják össze a munkát: a történelmi Erdélyben Tamásné Szabó Csilla, a Partiumban Szilágyi Ferenc, a Felvidéken Török Tamás, Kárpátalján Cserniczkó István, a Vajdaságban pedig Szabó Laki Boglárka.

A program szervezeti felépítésének első lépéseként létrehoztuk a Magyar Nemzeti Helynévtár Program Irányító Testületét, amely a programvezető, Hoffmann István irányításával a munka operatív szervezését végzi szakmai részterületek szerinti megosztásban. A testület tagjai: Tóth Valéria tudományos vezető, Rácz Anita kapcsolati vezető, Bába Barbara innovációs vezető, E. Nagy Katalin szervezési vezető. A Programtanács az irányító testület tagjai mellett a program további hat képviselőjéből áll, akiknek a tevékenysége arányosan lefedi a program kutatási térségét: Bárth M. János, Karmacsai Zoltán, Pelczéder Katalin, Tamásné Szabó Csilla, Török Tamás és a hallgatók képviselőjeként Czirfusz Viktória. A program szakmai munkájának magas szintű megvalósítását egyfajta ellenőrző szerepben

az Akadémiai Tanácsadó Testület segíti, amelynek tagjai különböző tudományterületeket képviselő akadémikusok: Benkő Elek (régészet), Cserniczkó István (nyelvtudomány), Kiss Jenő (nyelvtudomány), Kocsis Károly (geográfia, kartográfia), Paládi-Kovács Attila (néprajztudomány), Péntek János (nyelvtudomány), Solymosi László (történettudomány), Zsoldos Attila (történettudomány).

3. A helynévkutatással foglalkozó tudományos programoknak az egyik alapproblémája nyilvánvalóan az, hogy kik végzik magát a gyűjtőmunkát. A Magyar Nemzeti Helynévtár Program esetében települések ezreire adatközlők tízezeivel kell a terepmunka során interjúkat készíteni úgy, hogy az összegyűjtött helynévanyag a tudományos kutatás szigorú kritériumainak is megfeleljen. Erre a feladatra a még oly nagy számú magyar helynévkutató szakembergárda sem lenne képes azonban, ezért a gyűjtők körét jelentősen bővíteni szükséges. A program úgy döntött, hogy elsősorban magyar szakos egyetemi hallgatók bevonásával oldja meg a hatalmas feladatot, de lehetővé teszi a munkába való bekapcsolódást az érintkező tudományterületeken működő szakemberek (pl. néprajzkutatók, történészek), valamint az e képzésekben részesülő hallgatók számára is. E széles kutatói kör felkészítésére oktatási programot indítottunk, amelybe a részt vevő intézmények – tantervi lehetőségeiknek megfelelően – jelentős számban kapcsolódtak be. A 2021/2022. tanév tavaszi félévében hazai és határon túli egyetemeken tizenkét, a 2022/2023. tanév őszi félévében pedig öt felkészítő jellegű helynévtani témájú kurzust tartottak meg kollégáink, mintegy száz hallgató részvételével.

A szakmai képzés alapjául az a tananyag szolgál, amely az év első felében készült el (E. NAGY – SZILÁGYI-VARGA – KIS 2022). E tankönyv – online jellegéből adódóan – tartalmának folyamatos finomításával követni tudja a program előrehaladtával felmerülő igényeket. A hallgatók névtani továbbképzését, a magyar helynévkincs rendszerének alaposabb megismerését segíti az az online tankönyv, amely az őszi félévben készült el (HOFFMANN-RÁCZ-TÓTH-KIS 2022).

A hallgatók felkészítését az egyetemi kurzusok mellett további lehetőségek is segítették. A Debreceni Egyetemen a korábbi hagyományokat folytatva helynévgyűjtő (adatbázis-építő) táborokat szerveztünk, amelyek keretében a résztvevők élőnyelvi és történeti forrásadatok feldolgozásában szerezhettek gyakorlatot adatbázisok és helynévszótárak összeállításával. Ezek az alkalmakon a téli és a nyári vizsgaidőszakok, illetve szünetek idején összesen 48 hallgató vett részt. Bárh M. János 2022 júniusában módszertani célú gyűjtőtábort szervezett Kalocsa környéki fálvakban, ahol az élőnyelvi gyűjtés módszereinek az elsajátítása állt a középpontban. A terepgyakorlaton az ELTE tíz hallgatója vett részt. Bába Barbara három debreceni hallgató részvételével Háromhután vezetett terepgyakorlatot 2022 augusztusában.

4. A munkába a kutatócsoport alkalmazásában álló tudományos munkatársak és segédmunkatársak is bekapcsolódtak, akik a Székesfehérvári és a Kalocsai járás, valamint a romániai Szatmár és Bihar megye területén végeznek gyűjtőmunkát, illetve a névtár központi adatbázisát gyarapítják és gondozzák. Mindent egybevéve hallgatói és kutatói munka révén 2022-ben 38 magyarországi és 37 határon túli településen indult meg a helynévgyűjtés.

Korábban egyetlen alkalommal folyt csupán a teljes Kárpát-medencére kiterjedő helynévgyűjtés: 1864–1865-ben Pesty Frigyes kezdeményezésére. Ez a roppant értékes forrásanyag azonban kéziratban maradt, és csak a 20. század második felében jelent meg belőle egyes térségek helynévgyűjteménye nyomtatott formában is. Ezek a kötetek a 19. század

közepének világáról nemcsak az onomasztika, hanem a helytörténet, a történeti földrajz és a néprajztudomány számára is gazdag információkat nyújtanak, amely ismereteket gyakran idéznek az érintett tudományterületek szakemberei. Ezért úgy döntöttünk, hogy a Pesty-anyag ez idáig ki nem adott megyei köteteit közzétesszük online és nyomtatott kiadványok, valamint online adatbázis formájában is. A program e részterület irányításával Kis Tamást bízta meg, aki korábban a Bihar vármegyei kötetek publikálásában is rész vett.

A Magyar Nemzeti Helynévtár Program honlapot működtet,⁵ amelyhez közösségi médiafelületek is kapcsolódnak. Ezeknek az oldalaknak nemcsak az a céljuk, hogy tájékoztassanak a program által elért eredményekről, illetve kapcsolatot teremtsenek a program résztvevői között, hanem feladatuk az is, hogy az ott közreadott ismeretek révén tovább bővüljön a program résztvevőinek köre egyrészt a rokon szakmákban a helynevekkel foglalkozó szakemberek köréből, másrészt a többnyire tanári pályán lévő, korábban névtani tanulmányokat folytató, ilyen irányú kutatásokat végző kollégák bevonásával. A program következő időszakában a vállalkozás sikerre vitelének érdekében a kutatói hálózat bővítése, szélesítése lesz az egyik legfontosabb feladatunk.

Hivatkozott irodalom

- BÁRTH M. JÁNOS 2011. Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtésének informatizálási munkálatairól. In: BARTH M. JÁNOS – VARGHA FRUZZSINA SÁRA szerk., *Hangok – helyek. Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 11–33.
- HBmHn. 1. = *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Szerk. BÁBA BARBARA. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015.
- HEGEDŰS ATTILA 2015. Mai helynevek kutatása. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 189–206.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás. 1958–2002*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2021a. A Magyar Nemzeti Helynévtár Programról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 17: 139–145. <http://doi.org/10.35528/Helynevtort/17/08>
- HOFFMANN ISTVÁN 2021b. Magyar névkutatás: irányok és perspektívák. *Magyar Nyelv* 117: 385–402. <http://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2021.4.385>
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA – KIS TAMÁS 2022. *A magyar helynevek története*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. <https://mnytud.arts.unideb.hu/mhntort> (2022. 12. 01.)
- HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA 2015. Magyar Nemzeti Helynévtár. *Névtani Értesítő* 37: 195–202.
- HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA 2017. Mi is a Magyar Nemzeti Helynévtár célja és feladata? *Névtani Értesítő* 39: 169–182. <http://doi.org/10.29178/NevtErt.2017.13>
- MIKESY GÁBOR 2017. A Magyar Nemzeti Helynévtárról. A koncepció és a megvalósulás problémái. *Névtani Értesítő* 39: 155–167. <http://doi.org/10.29178/NevtErt.2017.12>
- E. NAGY KATALIN – SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA – KIS TAMÁS 2022. *Bevezetés a helynévkutatásba*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. <https://mnytud.arts.unideb.hu/bevhnkut> (2022. 12. 01.)

⁵ <https://mnhp.unideb.hu> (2022. 12. 01.)

TÓTH VALÉRIA 2015. Történeti helynévkutatás. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 165–188.

HOFFMANN ISTVÁN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9926-7674>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

ISTVÁN HOFFMANN,

The Hungarian National Toponym Registry Program Launched

The paper reports on the launch of a comprehensive toponomastics program supported by the Hungarian Academy of Sciences and based on extensive scholarly collaboration aimed at collecting, documenting, and publishing contemporary and historical Hungarian toponyms. The main objective of the first year of the program was to establish the operative framework and involve the adequate group of scholars. All university departments providing programs in Hungarian linguistics in the Carpathian Basin participate in the work with institutional representatives coordinating the activities. There are regional coordinators outside Hungary and the Advisory Board of the Academy facilitates high-quality work. University students have a key role in the collection and processing of the toponymic corpus and they are prepared for such a work with the help of university courses, online materials, collection trips, and joint database building activities. The work completed in the first year has provided a sound foundation for the implementation of the decade-long research program.